

BEREKETZÂDE İSMAİL HAKKI'NIN İMLÂ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ*

Mehmet GÜRBÜZ

ÖZET

Tanzimat döneminden önce, dil üzerine yapılan çalışmalar çoğunlukla Arapça, Farsça kaynakların Türkçeye tercüme edilmesiyle meydana getirilmiştir. Ancak Tanzimat döneminde Türk dilinin belâgati, fesâhati ve imlâsı üzerine çalışmalar yaygınlaşabilmiştir. Bu tür çalışmaların genellikle eğitimciler tarafından, okullarda okutulmak üzere hazırlanmış olması dikkati çekmektedir. Aslen bir hukukçu olan Bereketzâde İsmail Hakkı da bu dönemde üslûp, belâgat, fesâhat, sarf ve imlâ gibi konularda eserler yazmıştır. İsmail Hakkı, bir dönem Namık Kemal'in yakınında bulunmuş bir kişi olarak, ortaya koyduğu görüşler bakımından Tanzimat döneminin yenilikçi ve Batılı eğilimlerini benimsemiş ve dil, belâgat gibi konulara yeni bakış açıları getirmiştir. Çalışmamızda Esrâr-ı Belâgat ve Meşveret adlı eserlerinden hareketle Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Türk dili ve imlâ konusundaki görüşlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bereketzâde İsmail Hakkı, Esrâr-ı Belâgat, Meşveret, imlâ.

BEREKETZÂDE ISMAIL HAKKI'S OPINIONS ABOUT ORTHOGRAPHY

ABSTRACT

Before the Tanzimat period, the researches in language were commonly done by translating Arabic and Persian sources into Turkish. The research in Turkish language's eloquence, clarity and orthography was become widespread during the Tanzimat period. It is worth noting that such research was usually prepared by educators to be used in schools. Bereketzade Ismail Hakkı, whose real profession was in law, was wrote books

* Bu makale, Erciyes Üniversitesi Klâsik Türk Edebiyatı Topluluğu tarafından 15-16 Mayıs 2008 tarihlerinde Prof. Dr. İsmail Ünver adına düzenlenmiş olan, imlâ konulu "II. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu"nda sunulan bildirinin geliştirilmiş ve yeniden düzenlenmiş şeklidir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

about genre, eloquence, clarity, wording and orthography during this period. İsmail Hakkı, who was in close colloabation with Namik Kemal at some periods, was influenced by the Tanzimat period's reformist ideas and Western tendencies. In this study, Bereketzade İsmail Hakkı's opinion about Turkish language and orthography is presented based on his works named *Esrâr-ı Belâgat* and *Meşveret*.

Key Words: Bereketzâde İsmail Hakkı, *Esrâr-ı Belâgat*, *Meşveret*, orthography.

Bereketzâde İsmail Hakkı, 09.05.1851 (7 Receb 1267) tarihinde, Zincirlikuyu'da Atık Ali Paşa Mahallesi'nde, Nureddin Cerrahî Dergâhı'nın karşısında bulunan bir evde, aydın ve mutasavvıf bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Bir yaşındayken kaybettiği babası, Ma'muretü'l-Aziz (Elazığ) vilayetine bağlı Eğin (bugünkü Erzincan'ın Kemaliye ilçesi) kazasından Bereketoğulları ailesine mensup olan El-Hac Hasan Basri Ağa'dır. Hasan Basri Ağa, kapıçuhadarlığı görevinde bulunmuş, Şabâniye şeyhlerinden Kuşadalı İbrahim Efendi'nin halifeliğini yapmıştır. Onun babasıysa, Ayasofya Camii dersiâmlarından İsmail Hakkı bin Mehmet'tir.

Annesi, kocasının ölümünden sonra, çocuklarının terbiyesi ile meşgul olması için Mora'da Müftüzâdeler olarak bilinen Mustafa Bey'in oğlu Masalı Şeyh Mehmed Efendi ile evlenmiştir. Ümmî olduğu halde Arapça, Rumca, Arnavutça bilen Mehmed Efendi, Nureddin Cerrahî'nin fahrî türbedarlığını yapmıştır.

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın tek kardeşi ve ağabeyi Mehmed Rasim Bey, 12.08.1846 (18 Şaban 1262) tarihinde İstanbul'da doğmuştur. İyi bir eğitim alarak çeşitli memuriyetlerde bulunmuş ve 30.05.1904 (14 Rebiu'l-evvel 1322) tarihinde ölmüştür.

İsmail Hakkı, eğitim hayatına Canfeda Hatun Mektebi'nde başlamış, Fatih civarındaki Hafız Paşa Mektebi'nde devam etmiştir. "Mülkiye Mektebi"nde bir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

buçuk sene kadar tahsil gördükten sonra, o sıralarda yeni açılmış olan “Dârü'l-Fünûn”a geçmiştir. Fakat 1871’de Dârü'l-Fünûn kapanınca buradaki öğrenimi yarım kalmıştır.

Bereketzâde, Batılı teknikler uygulayan mekteplerde ve geleneksel yöntemlere bağlı kalan medreselerde öğrenim görürken her fırsatta özel hocalardan da dersler almıştır. Mülkiye’de okuduğu sırada, Fatih Camii’nde hem sabah hem de ikindi ders halkalarına katılmıştır. Ayrıca Abdi Bey (Abdullah er-Rûmî) gibi mektep veya medrese kurallarını takip etmeden her fırsatta ve her mekânda dersler veren hocalardan da istifade yollarını aramıştır. Onun bu farklı eğitim anlayışlarından elde ettiği birikim, sonraki yıllarda yazdığı eserlere yansımıştır.

Bereketzâde İsmail Hakkı’nın öğrenim gördüğü ilim dalları ve hocaları hakkında kısaca şu bilgileri verebiliriz: Bereketzâde, Hafız İsmail Efendi’den hafızlığını tamamlamış, “*Ta’lîm*” okumuş, *Kıraat-ı Seb’a ve Aşere*’den icazet almıştır. Basriyyûn Efendi lakabıyla bilinen Ahmet Efendi’den “*Emsile*”den “*İzzî*”ye kadar Arapça okumuştur. *İzahu'l-Meram Fî Keşfi'z-Zalâm* adlı eserin yazarı Abdi Bey’den, ünlü allâme Şeyh Temimî’den, muhaddis ve edip Bingazili Ahmet Şetvân’dan tefsir, hadis ve Arap edebiyatı tahsil etmiştir. Felsefe ve yaratılış hikmetleri konularında ise Arnavut Tahsin Efendi’den çokça yararlanmış. Şeyh Temimî’den, Sadeddin Taftazânî’nin belâgat ilmine dair “*Mutavvel*” isimli eserini okumuştur.

Maddî sıkıntılar yaşayan İsmail Hakkı, ailesinin geçimini sağlamak için, daha öğrencilik yıllarında Yahya Efendi’ye ait matbaada “musahhahlik” yapmaya başlamıştır. Buradan elde ettiği birikim ve cesaretle yazdığı makalelerin, devrin önemli edebiyatçılarından birisi olan Namık Kemal tarafından beğenilmesi üzerine *İbret* gazetesi yazarları arasına katılmıştır. Namık Kemal’in evine davet ederek görüştüğü İsmail Hakkı, *İbret* gazetesi idarehanesine gelip gitmeye başlamış, burada Ahmet Mithat Efendi ile tanışmıştır. İki üç ay sonra, 05.04.1873 tarihinde, muzır neşriyatta bulunmak suçlamasıyla gazetenin kapatılması üzerine Namık Kemal

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

ve arkadaşları çeşitli yerlere sürgüne gönderilmişlerdir. Gazete binasına birkaç kere uğramak, *İbret* gazetesinde birkaç yazı yayınlamaktan başka hiç bir suçu olmayan, siyasetle de alakası bulunmayan medrese öğrencisi İsmail Hakkı da öğrenimi yarıda kesilerek Akka'ya sürülmüştür. Sultan V. Murad'ın tahta geçmesi ile affedilen Bereketzâde 19.06.1876 tarihinde İstanbul'a dönmüştür.

İsmail Hakkı, bir hukuk adamı olmakla birlikte, sürgüne gönderildiği Akka'da kısa bir süre öğretmenlik yapmıştır. Sürgünden döndükten sonra Meclis-i Maarif üyesi olarak atanması gündeme geldiyse de, Mithat Paşa'nın Avrupa'ya sürgün edilmesiyle bu girişim neticeye ulaşamamıştır. Daha sonra, iki yıl süreyle görev yapacağı Akşehir kaymakamlığına atanmıştır. 1878 yılından hayatının sonuna kadar hukuk alanında çeşitli görevler almıştır. Sırasıyla Halep, Diyarbakır, Sivas İstinaf Mahkemeleri savcılığı; Kastamonu, Ankara Bidayet Mahkemeleri birinci reisliği; Beyrut İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi reisliği; Yanya ve İşkodra vilayetleri adliye müfettişliği; İstanbul Bidayet Mahkemesi azalığı, İstinaf Mahkemesi azalığı, İstinaf Mahkemesi Cunha kısmı Reisliği, İstinaf Mahkemesi Hukuk kısmı reisliği, Yargıtay üyeliği ve başsavcılık görevlerinde bulunmuştur. Hâlâ başsavcılık görevini sürdürmekte iken, 1918 (1337) yılında, İstanbul'da vefat etmiştir¹.

İsmail Hakkı, yazı hayatına daha öğrencilik yıllarında, *İbret* gazetesinde başlamıştır. Gerek sürgün yıllarında, gerekse sürgünden döndükten sonra, tarih, din, fıkıh, dil gibi çeşitli konularda telif ve tercüme eserler vermiştir. *Sırât-ı Müstakîm*, *Sebilürreşad* ve *Kelime-i Tayyibe*² başta olmak üzere, çeşitli gazete ve dergilerde ilmî, fikrî ve siyasî makaleler yazmıştır. Eserlerinde

¹ Bereketzâde İsmail Hakkı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bereketzâde İsmail Hakkı, *Yâd-ı Mâzî*, (Haz. Mümtaz Habip Güven), Nehir Yay., İstanbul 1997; Osman Yiğitoğlu, *Bereketzâde İsmail Hakkı (1851-1918) ve Anılarına Göre Son Dönem Osmanlı Toplumunu*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005.

² Mustafa Özel, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II", *D.E.Ü.İ.F.D.*, S. XVI (2002), s. 124.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

“İsmail Hakkı” ve “Hakkı” isimlerinin yanında, “Muhsin”³ takma adını da kullanmıştır.

Bereketzâde, bazı şiir denemelerinde de bulunmuştur, bunların bir kısmını *Sırât-ı Müstakim* dergisinde, bir kısmını da *Yâd-ı Mâzî*'de ve diğer eserleri içinde yayımlamıştır⁴.

İsmail Hakkı'nın eserlerinden tespit edebildiklerimiz; “*Bekâ-yı Saltanat-ı Osmâniyye*”, “*Envâr-ı Kur'ân*”, “*İsbât-ı Vâcib*”, “*Menâkıb-ı Seniyye*”, “*Metâlib-i Âliye*”, “*Necâib-i Kur'âniyye*”, “*Rehber-i Saâdet*”, “*Suriye Muzafferiyâtı*”, “*Tenâkuz-ı Fıkhî*” ve “*Yâd-ı Mâzî*” dir.

İsmail Hakkı, bu eserlerin dışında, imlâ, noktalama, belâgat, dilin kuralları gibi konularda da kitaplar yazmıştır. Osmanlı Türkçesinin imlâsı ile yazı dilinin ıslahı ve sağlam kurallara bağlanması konularını işleyen “*Meşveret*”; harfler, kelime çeşitleri ve noktalama işaretleri üzerine yazdığı “*Osmanlı Sarfının Mebâdisi*” bunlardandır. *Meşveret* ve *Osmanlı Sarfının Mebâdisi*, İsmail Hakkı'nın Akka'da sürgünde olduğu dönemde, Muhsin takma adıyla, yaşadığı para sıkıntısından⁵ kurtulmak amacıyla yazdığı eserleridir. Namık Kemal'in tanıdıkları vasıtasıyla basılan eserlerden⁶ *Meşveret*, Tasvir-i Efkâr Matbaası'ndan 1874–1875 (1291) yılında, 12 sayfa olarak, *Osmanlı Sarfının Mebâdisi* ise Basiret Matbaası'ndan 1875–1876 (1292) yılında, 35 sayfa olarak çıkmıştır.

Bereketzâde'nin dille ilgili kaleme aldığı bir başka eseri de “*Esrâr-ı Belâgat*”tir. Yazar, dil üzerine yazdığı bu müstakil eserlerin yanı sıra, *Envâr-ı Kur'ân* adlı eserinde belâgat, *Tenâkuz-ı Fıkhî* adlı eserinde de noktalama işaretleri üzerinde durmuştur.

Yazarın tamamlamadığı eserlerinden birisi olan *Esrâr-ı Belâgat*, *Mukaddime* ve *Cüz-i Evvel* olmak üzere

³ İsmail Hakkı, *Yâd-ı Mâzî*, s. 140.

⁴ Mehmet Okuyan, “Bereketzâde İsmail Hakkı”, *TDVİA*, C. 5, İstanbul 1994, s. 490.

⁵ Bedri Aydoğan, “Namık Kemal'in Magosa Sürgünlüğü”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi*, C. 12, S. 12 (2003), s. 25.

⁶ Ömer Faruk Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1972, s. 440.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

iki ayrı kitap olarak yayımlanmıştır. “*Mukaddime*”, 1899 (1317) yılında, “*Dersâdet İstinaf Mahkemesi Azasından İsmail Hakkı*” imzası ile Ebüzziyâ Matbaası'nda basılmıştır. “*Cüz-i Evvel*” ise 1900 (1318) yılında, A. Asodoryan Şirket-i Mürettibiyye Matbaası'nda, 157 sayfa olarak basılmıştır.

*Mukaddime*de “İlm-i Belâgat” üzerinde durulmuştur ve onun erkânından olan *akıl, zihin, hayal, hafıza, his, zevk, deha ve idman* üzerinde ayrıntılı değerlendirmeler yapılmıştır. *Cüz-i Evvel* ise üslûp ve fesâhat hakkındadır.

İsmail Hakkı, belâgatle ilgili görüşlerini ortaya koyarken Arap dili üzerine yazılmış klasik belâgat kitaplarından ve Batılı dilbilimcilerin görüşlerinden yararlanmıştı. Ancak kendisinden önce yazılmış Türkçe belâgat kitaplarından hiç bahsetmemiştir. Yazar, eserinde Türk edebiyatı ürünlerinden örnekler kullanmıştır.

“İsmail Hakkı'nın *Esrâr-ı Belâgatî* Tanzimat döneminin son terkip arayışını yansıtan en önemli eserdir. Süleyman Paşa'dan ve özellikle Recâizâde'den sonra görülen ikilik, yani eski belâgatle Batı retoriğini birleştirecek yeni teşekkül eden edebiyatın belâgatinin yapılmak istenmesi gibi anlayışlar belâgatte yeni arayışlar doğurdu. Bir kısım yazarlar eskiyi aynen devam ettirirken bir kısmı da eski ile yeniye terkip etmek yolunu tuttu; bazılarında ise bu iş terkipten çok alıntı mahiyetinde kaldı. İsmail Hakkı tamamlanmayan bu eserde gerçekten eski ile yeniye, eskinin asıl kaynaklarına giderek birleştirmek ve birleşen noktalarını ortaya koymak ister.”⁷ Mensup olduğu anlayış bakımından temelde Recâizâde'nin ortaya koyduğu yaklaşıma uygun olarak yazılmış olan *Esrâr-ı Belâgat*, konuların ele alınışı bakımından özgün bir nitelik sergiler. Eserin, diğer belâgat kitaplarından ayrıldığı başka bir nokta da fesâhatin erkânı olarak sunulan şartların arasında, diğer eserlerde bulunmayan maddelerin yer almasıdır.

“*Esrâr-ı Belâgat*'in *Mukaddime* kısmının bazı başlıklarının dışında *Talîm-i Edebiyat*'la fazla bir yakınlığı yoktur. Fakat belâgatın erkânından olarak akıl, zihin,

⁷ Kazım Yetiş, “Belâgat (Türk Edebiyatı)”, *TDVİA*, C. 5, s. 386.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

hafıza, deha gibi psikolojik kavramları öncelikle ele almasında *Talîm-i Edebiyat*'ın etkisi söz konusudur.”⁸

Eserin “*Üslûb ve Fesâhat Hakkındadır*” başlığıyla giriş yapılan *Cüz-i Evvel* kısmında ise İsmail Hakkı daha ziyade Arap kaynaklarına bağlıdır ve *Talîm-i Edebiyat*'la benzerliği genel olarak, yapılan bazı tanımlamalarla ve sunulan birkaç örnekle sınırlıdır.

Arapça, Farsça, Fransızca bilen bir şahsiyet olarak dilin, kurallarına uygun kullanılması konusunda hassas olan İsmail Hakkı –kendi ifadesiyle- “(üslûp) sanatı ile habâyâ ve hafâyâsına muttali’ olacak derece düşüp kalkmış ve onunla hayli savaşmış...”⁹ ve bu birikimini yazdığı eserlere, özellikle de *Esrâr-ı Belâgat*'e aktarmıştır. Konuyla ilgili ortaya koymuş olduğu fikirlerin doğruluğundan oldukça emindir. Öyle ki zaman zaman fikirlerinden yararlandığı şahsiyetlerle görüş ayrılığına düşmüş, onları eleştirmiş ve yanlış bulduğu fikirleri düzeltmiştir. Hatta diğer belâgat âlimlerine, kendi görüşlerini reddetmeden önce konuyu iyice araştırmalarını öğütlemiştir.

Türk edebiyatında belâgat ile ilgili eser veren yazarlar, genellikle okullarda konuyla ilgili eğitim veren kişilerdir. Bu konudaki eserler de ya ders kitabı olmak üzere yazılmış veya okutulan derslerden meydana getirilmiştir. Ancak İsmail Hakkı, mektep muallimi olmadığı gibi konuyla ilgili yazmış olduğu eserler de okullarda okutulmuş dersleri içermez. *Esrâr-ı Belâgat*'in tekrar basılmamasının sebebinin bununla ilgili olabileceğini düşünmekteyiz.

Bereketzâde'nin dil konusuna olan ilgisinin, öğrencilik yıllarında matbaada musahhihlik yaptığı sırada, dilin kullanımını konusunda kazanmış olduğu melekelerden kaynaklandığı düşünülebilir. İsmail Hakkı, dilin doğru kullanımını ile ilgili hassasiyetini şöyle dile getirmektedir: *Bir dili kurallara bağlamak görünüşte yalnız o dilin edebiyatına hizmet etmek gibi anlaşılmaktadır. Aslında kaidelere bağlanmış bir dil, o dili*

⁸ Kazım Yetiş, *Talîm-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, AKM Yay., Ankara 1996, s. 567.

⁹ İsmail Hakkı, *Esrâr-ı Belâgat*, Cüz-i Evvel, A. Asadoryan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, İstanbul 1318, s. 15.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

kullananların her yönüyle ilerlemesini sağlar. Çünkü bir milletin dâhilen ve hâricen güç ve kuvvetini ortaya koyan sebeplerin başında o milletin lisanı üzere kıymetli ilimlerde yazılmış eserler akla gelir. Hâlbuki akılcı, tarihçe ve tecrübece sabittir ki kaide ve kurallarla süslenmeyen bir dilde maarif (ilim ve kültür) bulunmaz. Bir milletin diline verdiği önem ne kadar çok olursa güç ve kuvveti o kadar artacağından yeryüzünde cihangirlik iddiasında bulunan kavimlerin hepsi bu konuya özen gösterdiler¹⁰. Lisanımız ıslah olunmazsa her cihetçe terakkiden mahrum oluruz. Çünkü terakki maarifle olur, maarifse kitapla olur; kitap da muntazam bir lisanla anlaşılır¹¹.

Yazar, *Esrâr-ı Belâgat* adlı eserinde Türkçeye yabancı kelime girişi konusunda görüşlerini dile getirmiştir¹². *Tiyatro, gazete, telgraf, posta, hotel, gazino, istasyon, istatistik, şimendöfer* gibi bizde karşılığı bulunmayan ya da karşılıkları olmasına rağmen dilimize yerleşmiş olan kelimeler kullanılabilir. Ancak *sivilizasyon, bon-gu (bonjour)* gibi bizde karşılıkları bulunan kelimelerin kullanılması yanlıştır. Bu tür kelimelerin Türkçe metinlerde ve konuşmalarda kullanılması milli zevke aykırıdır. İsmail Hakkı, böyle kelimeleri kullananları ağır bir dille eleştirmektedir. Ona göre; konuşmalarında ve yazılarında yabancı kelime kullananlar, bir dili iyi bilmediği halde biliyormuş gibi gösterme gayretinde olan insanlardır. Zira bir dili iyi öğrenmiş bir insan, o dili iyi kullanmaya çalışır ancak kendi dilinde konuşur ve yazarken -gerekmedikçe- başka dillerden kelime almaz.

Ayrıca İsmail Hakkı, yabancı dillerden alınan kelimelerin kullanımlarında asıllarına sadık kalınması gerektiği görüşüne katılmaz. Çünkü bu durum, Türkçe konuşmak ve yazmak için birden fazla dil bilmeyi zorunlu kılmaktadır. Halbuki dilin kurallarını ve kelimelerin imlâlarını o dili kullananlar belirler; başka dillerden alınan kelimeleri, dilin ahengine, ses ve söyleyiş

¹⁰ İsmail Hakkı, *Osmanlı Sarfının Mebâdîsi*, s. 2-3'ten naklen Osman Yiğitoğlu, agt, s. 60. (Osman Yiğitoğlu, Bereketzâde'nin ifadelerini sadeleştirerek vermiştir.)

¹¹ İsmail Hakkı, *Meşveret*, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul 1318, s. 2.

¹² İsmail Hakkı, *Esrâr-ı Belâgat*, s. 48.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

özelliklerine göre değiştirir. Başka dillerde de uygulama bu şekildedir. Mesela; Araplar Yunancadan aldıkları *drahmi (dirhem)* kelimesini; Fransızlar Arapçadan aldıkları *emire'l-mâ' (amiral)*, *kasr (alkazar)*, *mahzen (mağazin)* kelimelerini kendi konuşma dillerine yerleşen şekilleriyle yazmışlardır. Öyleyse yazı dili, konuşma diline tâbi olmalı ve kelimeler söylendiği gibi yazılmalıdır. Bereketzâde kelimelerin imlâsının tespitinde ölçüt olarak “Türk fasihlerini” işaret etmektedir. Zira avamın kelimeler üzerindeki tahrifatı dikkate alınacak olursa dilin kullanımını kurallara bağlamak mümkün olmayacaktır¹³.

İsmail Hakkı'nın yabancı dillerden kelime alımıyla ilgili bu görüşleri, Arapça ve Farsça dışındaki diller için geçerlidir. Ona göre Arapça ve Farsçadan istenildiği gibi, rahatça kelime ve terkip alınıp kullanılabilir¹⁴. Bereketzâde'nin bu konudaki görüşleri, *Meşveret*'te ortaya koyduğu görüşlerle taban tabana zıttır. Bu farklılığın, yazarın *Meşveret*'i yazdığı sırada, Namık Kemal'in etkisinde olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

İlmî terakkinin ancak işlenmiş bir dil ile mümkün olduğunu görüşünü savunan Namık Kemal, yazıda halk dilinden tabirler alınmasını gerek imlâ, gerek kelime bakımından, eski Türk lehçelerini taklit etmenin şiddetle aleyhindedir; dilimizdeki yerleşmiş kelimelerin imlâlarının da bizdeki söyleniş şekline göre olmasını istemektedir¹⁵. Namık Kemal'in dil konusundaki teklifleri; 1. Türkçe bir gramer yapılması (Dile gerekli olan Arapça ve Farsça kaideler de bulunmak şartı ile), 2. Bir lügat yazılması ve dile dışarıdan girecek kelimelere bir sınır getirilmesi, 3. Yabancı dillerden giren kelimelerin Türkçede kullanıldıkları mânâ ve imlâ hususiyetlerinin tespit edilmesi, 4. Dilimizin öğretimini dikkate alan bir belâgat kitabının yazılması ve mekteplerde okutulmasıdır¹⁶.

¹³ İsmail Hakkı, *Meşveret*, s. 8.

¹⁴ İsmail Hakkı, *Esrâr-ı Belâgat*, s. 47-48.

¹⁵ Ömer Faruk Akün, “Namık Kemal”, *İA*, C. 9, İstanbul 1964, s. 68-69.

¹⁶ Mustafa Kutlu, “Namık Kemal”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler/ İsimler/ Eserler/ Terimler)*, C. 6, Dergâh Yay., İstanbul 1986, s. 515.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

Bereketzâde'nin bu konudaki görüşleri, Namık Kemal'in görüşleriyle paralellik arz etmektedir¹⁷.

Sürgüneyken yazmış olduğu *Meşveret* adlı eserinde, Türkçe kelimelerin imlâsı konusu üzerinde durmuştur. Eserin imlâsını, ortaya koyduğu görüşler doğrultusunda oluşturmuş ve bunları kalem erbabının görüşlerine sunmuştur.

İsmail Hakkı, sürgün edilmiş olma psikolojisinin etkisiyle, kitabında ileri sürdüğü görüşlerini kabul etmeyeceğini düşündüğü kişiler için, husumetten kaynaklanan, hakaretamiz ifadeler kullanmıştır. Buna karşılık yine aynı psikolojinin ve kader birliği ettiği Namık Kemal'in etkisiyle olsa gerek, duygusal bir tavırla kutsal bir değer olarak gördüğü dile sarılmıştır. İsmail Hakkı, Türkçenin ataların mirası olduğu ve onu konuşan insanların Türkçenin çocukları olduğu fikrindedir. Öyleyse atalar mirası olan dilin, ıslah edilerek içinde bulunduğu *Arap saçı gibi karmakarışık halinden* kurtarılması bu dili konuşan insanların, özellikle de kalem sahiplerinin borcudur¹⁸. Zira Arapça harfler, kelimeler hatta terkipler Türkçeye dâhil edilmiştir. Bu da dilimizin kurallarının tespitini zorlaştırmaktadır.

İsmail Hakkı, bu düşünceden hareketle Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerin yazı dilinde de yerleşmiş olan tahrifatını (değişimlerini) kurallara bağlamayı denemiştir. Bu kurallar şunlardır:

1. *Müselmân, tüccâr, fukarâ, evlâd* gibi bazı cemiler müfred olarak kullanılır.
2. *Tâcir/tüccâr, merkeb/merâkib* örneklerinde olduğu gibi bazı müfredler cemilerinden farklı anlamlarda kullanılmaktadır.
3. *İ'tâ, cezâ* örneklerinde olduğu gibi Arapça kelimelerin sonlarında bulunan hemzeler genellikle hazf edilir.

¹⁷ Bereketzâde Yâd-ı Mâzî'de, dile yaptığı hizmetleri için Namık Kemal'in ruhuna hitaben şöyle seslenmektedir: "*Ey ruh-ı Kemal! Şad ol, bulup yaygınlaştırdığın kelime ve deyimler ile dilimizi genişlettik ve süsledik. Bugün bütün kalem erbabı o kelime ve tabirleri kullanıyor. Kemal'in namı halk arasında ta'zim ve muhabbetle yad olunuyor.*" İsmail Hakkı, *Yâd-ı Mâzî*, s. 41.

¹⁸ İsmail Hakkı, *Meşveret*, s. 2.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

4. *Alâyim, cerâyim* örneklerinde olduğu gibi Arapça kurallara göre hemze ile yazılması gereken bazı cemilerdeki hemzeler “ye”ye dönüştürülmüştür.
5. Bazı kelimelerin hem lafzı hem de mânâsı değiştirilmiştir. Mesela; *istiftâh* kelimesi *siftâh, meşhedlik* kelimesi de *meşşâtlık* şeklinde kullanılmaktadır.
6. *İmlâ, fakat* gibi bazı kelimelerin sadece mânâsı değiştirilmiştir.
7. *Susam, kimyon, şerbet, hibe, semiz, bedesten, sedef, şadırvan* gibi bazı kelimelerin sadece lafızları değiştirilmiştir.
8. *Hafî, celî, dür* kelimelerinde olduğu gibi Arapça kelimelerdeki şeddeler hafifletilir.
9. Bazı Arapça kelimeler asıllarından farklı cemilendirilir. Mesela; *tahrîr* kelimesinin çoğulu Arapçada *tahârîr* iken bizde *tahrîrât* şeklinde yapılmaktadır.
10. *Maamâfîh, binâenaleyh* gibi bazı Arapça birleşik kelimeler isim veya edat olarak kullanılır.
11. Arapça kelimelerin sonlarındaki “tâ-i te'nîs”ler asıl görevlerinin dışında, ünlü harfi göstermek gibi amaçlar için kullanılır.

Yukarıda sayılanların dışında *kösele, sandık, divit, navlun* gibi konuşma dilinde söyleyişi değiştiği halde yazı dilinde asıllarına sadık kalınarak kullanılan kelimeler mevcuttur. İsmail Hakkı bu tür kelimelerin de söylendiği gibi yazılması gerektiği düşüncesindedir¹⁹.

Türkçede sekiz çeşit sesli harf vardır. Ancak Arap alfabesinde bunları gösterecek harfler bulunmadığı için yazı dilinde zorluklar yaşanmaktadır. İsmail Hakkı, imlâ hususunda bu zorluğun da dikkate alınması gerektiğini dile getirmiş²⁰ ve kendisi de bu yolda bir girişim olması açısından, kitabında fetha-i sakilleri “elif” ile göstermiştir.

Yazar, *Esrâr-ı Belâgat* adlı eserinde belâgate aykırı durumların izahını yaparken, dildeki kelime ve kelime

¹⁹ İsmail Hakkı, *Meşveret*, s. 7.

²⁰ İsmail Hakkı, *Meşveret*, s. 11.

gruplarının imlâsında uyulması gereken kuralları da ortaya koymuştur.

1. İki veya daha çok heceli Türkçe kelimelerin sonlarında bulunan “kaf” harfinin kullanımında, süreksiz sert ünsüzlerin yumuşaması kuralına uyulmalıdır.

2. “-lık” eki, büyük ünlü uyumu göz önünde bulundurularak kullanılmalıdır.

3. *Kılmaklık* örneğinde olduğu gibi Türkçe mastarlara “-lık, -lik” ekleri getirilmemelidir.

4. Kelimelerin yazılışında, imlâlarına sadık kalınmalıdır. *Bâdâm* yerine *bâdem*, *nişânını* yerine *nişânın* kelimelerinin kullanılması kurallara aykırıdır. Ancak *efendim/efendimiz*, *kendim/kendimiz*, *karşu/karşı*, *kendü/kendi* kelimelerinin her iki şekli de kullanılabilir.

5. Zaten çoğul olan kelimelerin tekrar çoğul yapılması kurallara aykırıdır. Ancak gerek Arapça, gerekse Türkçe cem'ül-cem (topluluk ismi) olan kelimeler ve *evlâdım* gibi çoğul olduğu halde tekil kabul edilen bazı kelimeler çoğul yapılabilir.

6. *Perişâniyyet*, *kraliyyet*, *serbestiyet*, *bendegiyyet* örneklerinde olduğu gibi Arapça olmayan isim ve sıfatların, Arapça kurallara göre mastar yapılması kurallara aykırıdır.

7. *Arsa-i rezm-gâh*, *mültecâ-gâh*, *melâz-gâh* örneklerinde olduğu gibi yer bildiren kelime ve terkiplere tekrar mekân edatı eklenmesi kurallara aykırıdır. Yalnız *iş-güzâr*, *emek-dâr*, *bayrak-dâr* gibi kelimeler istisnadır.

8. *Ev-nişîn*, *etmek-hâr* örneklerinde olduğu gibi Türkçe kelimelerle Farsça emr-i hazırlardan oluşan sıfat tamlamalarının yapılması kurallara aykırıdır.

9. Türkçe terkiplerde muzâfla (tamlanan) muzâfun ileyh (tamlayan) arasına başka kelimeler girebilir.

10. Arabî izafetler, Farisî izafetlerin muzâfun ileyhi olsa bile, Arabî izafetteki muzâfın harekesi ve harfi değişmez. *Rasûlü'llâh/halîfe-i Rasûlü'llâh*, *evliyâu'llâh/menâkıb-i evliyâu'llâh*, *emîrû'l-mü'minîn/fermân-ı emîrû'l-mü'minîn*, *seyfu'llâh/nâm-ı seyfu'llâh*, *Salaha'd-dîn/tercüme-i hâl-i Salaha'd-dîn*, *Nûre'd-dîn/meşâyih-i Nûre'd-dîn*, *Ebu'l-feth*,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

ülû'l-emr, zevi'l-ukûl örneklerinde olduğu gibi. *Ali İbn-i Ebû Tâlib* ve bir de telâffuza göre *İmâm-ı Ebû Yûsuf* terkipleri istisnadır.

11. Türkçe tamlamalarda tamlananı niteleyen sıfat, tamlayanın önüne getirilirse anlamca bir karışıklık ortaya çıkacağından, bu durum kurallara aykırıdır.

12. “*Hüner-verânun arâyişi her biri cihânun*” örneğindeki gibi, Türkçe tamlamalarda muzâfla muzâfun ileyh arasına anlam karışıklığına yol açacak başka kelimelerin girmesi kurallara aykırıdır.

13. Sayı sıfatlarında, sayısı bildirilen isimlerin tekil olması gerekirken çoğul olması kurallara aykırıdır.

14. *Her* sıfatının ismi tekil olmalıdır.

15. “*Düdmân-ı rasûliyyeden Melek Eşref Paşa*” örneğinde olduğu gibi mevsuf müennes değilken sıfatın te'nis edilmesi kurallara aykırıdır.

16. Akif Paşa'nın “*ilçi-i mersûmun...*” ifadesinde olduğu gibi üslûb-ı Fârisi üzere yapılan terhib-i tavsifide (sıfat tamlamasında) Türkçe bir kelimenin mevsuf olarak kullanılması kurallara aykırıdır. Ancak *otağ-ı hümayûn, ağa-yı merkûm* ifadeleri istisnadır.

17. *Uğur-ı devlet-i âliyyede (Reşid Paşa Lâyihası)* örneğinde olduğu gibi Türkçe kelimelerin Farsça terkiplerde muzâf olması kurallara aykırıdır. Ancak *kapudan-ı deryâ* gibi terkipler istisnadır.

18. Türkçe kelimelerin Farsça tamlamalarda muzâfun ileyh olması kurallara aykırıdır. Yine sonlarına Türkçe eklerin getirildiği Arapça ve Farsça kelimelerin de Farsça tamlamalarda muzâfun ileyh olması kurallara aykırıdır. İsmail Hakkı bu duruma Eşref Paşa'nın bir mısrasındaki *tavr-ı güstâhlık* ifadesini örnek vermiştir. *Reisü'l-kurrâlık, reisü'l-küttâblık, reisü's-şuarâlık, esîr-i iltifâtınız* terkiplerindeki Türkçe ekler izafetten sonra geldiği için, bu yapılar kurallara uygundur.

19. Türkçe kelimelerin “*ve*” bağlacıyla kullanılması kurallara aykırıdır. Fakat *tek ü tenhâ, aç ü bî-ilâc, cân u gönülden* terkipleri istisnadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

20. *Bi'l-girift, li-ecli'l-fürûht* ifadelerinde olduğu gibi, Farsça kelimelerin, Arapça “lâm”lı terkiplerde muzâfun ileyh olarak kullanılması kurallara aykırıdır.

21. İki veya daha fazla harfli edatlar kelimelerden ayrı yazılmalıdır. İki edat birbirine bitişik yazılmamalıdır.

İsmail Hakkı, eserlerinde dilin ıslahı için yapılması gerekenler konusundaki fikirlerini tartışmaya açmıştır. Yazar, ortaya attığı fikirlerin mutlak doğru olarak kabul edilmesinden ziyade, konu üzerinde tartışma zemini oluşturmayı hedeflemektedir.

Dilin ıslahı için öncelikle müfredatının belirlenmesi ve sağlam kurallara bağlanması gerekir. Bir dilde kullanılan kelimeler, kökeni ne olursa olsun, o dilin müfredatından kabul edilir. Müfredatı belirlemek için de dilimizde kullanılan kelimeleri kapsayan bir Osmanlı lügati oluşturulmalıdır. Zira Arapça ve Farsçadan başka kelime bulunmayan ve Türkçede şekil ya da anlam bakımından değiştirildiği halde, kelimelerin asıllarına sadık kalınarak hazırlanmış olan hâlihazırdaki *Kâmûs, Burhân-ı Katı, Ahterî* gibi lügatler İsmail Hakkı'nın sözünü ettiği tarzda Osmanlı lügati değildirler²¹.

Bereketzâde, *Meşveret* adlı kitabında, dilin ıslahı için bir “meşveret” kurulması ve bu meşveretin vereceği karar doğrultusunda, bir “Osmanlı lügati” oluşturulması girişimine ön ayak olma gayreti içerisindeydi. Öyle ki lügat oluşturulurken takip edilmesi gereken yöntemleri en ince ayrıntısına kadar belirlemiştir²². İsmail Hakkı, benzerlerini Servet-i Fünûn döneminden itibaren yaygın olarak göreceğimiz dergi etrafında bir edebî oluşum meydana getirme anlayışına uygun olarak, planladığı lügat çalışmasının merkezine *Çanta, Dolap, Revnak* gibi dergileri almıştır.

Lügat hazırlama çalışmasında takip edilecek yöntem şu şekilde olmalıdır: Öncelikle lügat çalışmasında görev alacak yaklaşık kırk kişi belirlenmelidir. Bu kişilerden her biri, alfabenin bir harfini seçerek, o

²¹ İsmail Hakkı, *Meşveret*, s. 3.

²² İsmail Hakkı, *Meşveret*, s. 13.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

harfteki yabancı kelimeleri tespit etmelidir. Daha sonra bu çalışmalarını, on beş günde bir, altlarına imzalarını atarak, yukarıdaki dergilerden birine göndermelidir. Dergiler vasıtasıyla toplanan kelimeler, Maarif Nezareti'nden "meşveret cemiyeti" namına alınacak imtiyaz ile kitaplaştırılmalıdır. Bu çalışmalarda görev alanlar, basılacak kitabın gelirinden, hizmetleri kadar pay almalıdırlar.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Bereketzâde İsmail Hakkı, iyi bir eğitim almış, genç yaşta gazete ve dergilerde yazılar yazmıştır. Daha ilk yazı denemeleri Namık Kemal tarafından beğenilmiş ve dönemin aydın isimlerinden birisi olarak dikkati çekmiştir. Bir dönem Namık Kemal ve arkadaşlarıyla sürgüne gönderilmiştir. Aslen hukukçu olmasına rağmen, dil, din, fıkıh, kelâm, tefsir, tarih gibi çeşitli konularda telif ve tercüme eserler meydana getirmiştir.

Türkçeyi ata yadigârı olarak gören İsmail Hakkı, dilin millet için önemini samimi bir dille ifade etmeye çalışmıştır. İmlâ, noktalama, belâgat, fesâhat konularında uyulması gereken kuralları ortaya koyduğu müstakil eserler kaleme almıştır. Farklı konularda yazmış olduğu başka eserlerinde de bu konulara değinmiştir.

Bereketzâde, Türkçenin imlâ kurallarını oluşturma fikrini ortaya atmış, bu yolda bir başlangıç olması düşüncesiyle de *Meşveret* adlı kitabını kaleme almıştır. O dönemde, kimi aydınlar tarafından kabul gördüğü anlaşılan bazı imlâ özelliklerini tespit etmiş, bu hususta yapılan kimi yanlışlıkları da ortaya koymuştur. Yazarın kaleme aldığı ilk eserlerinden olan *Meşveret*, bir düzen takip edilerek oluşturulmuş, derli toplu bir eser özelliği göstermez. İsmail Hakkı burada, *Esrâr-ı Belâgat* adlı eserinde sergilediği, meseleleri sistemli ve ayrıntılı olarak ele alma anlayışından da uzaktır.

İsmail Hakkı, dil konusundaki görüşleri bakımından Namık Kemal'le ve diğer Tanzimat aydınlarıyla aynı çizgidedir. Fransızcanın revaçta olduğu bir dönemde, kendisi de Fransızca bildiği halde, yabancı kelime kullanımına karşı çıkan Bereketzâde İsmail Hakkı,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

dil konusunda isabetli görüşler ileri sürmüştür. Eserlerinde Türkçenin imlâ kurallarının belirlenmesi ve bir Osmanlı lügatinin hazırlanması zorunluluğunu dile getirmiştir. Yabancı dillerden kelime alınmaması gerektiğini ve dilimize giren yabancı kelimelerin konuşma dilindeki şekilleriyle yazılması lazım geldiğini savunmuştur.

KAYNAKÇA

- AKÜN Ömer Faruk, “Namık Kemal”, *İA*, C. 9, İstanbul 1964, s. 55-72.
- Ömer Faruk, *Namık Kemal'in Mektupları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1972.
- AYDOĞAN Bedri, “Namık Kemal'in Magosa Sürgünlüğü”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi*, C. 12, S. 12 (2003), s. 15-28.
- Bereketzâde İsmail Hakkı, *Esrâr-ı Belâgat*, Cüz-i Evvel, A. Asadoryan Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul 1318.
- Bereketzâde İsmail Hakkı, *Meşveret*, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul 1318.
- Bereketzâde İsmail Hakkı, *Yâd-ı Mâzî*, (Haz. Mümtaz Habip GÜVEN), Nehir Yay., İstanbul 1997.
- KUTLU Mustafa, “Namık Kemal”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler/İsimler/Eserler/Terimler)*, C. 6, Dergâh Yay., İstanbul 1986, s. 510-520.
- OKUYAN Mehmet, “Bereketzâde İsmail Hakkı”, *TDVİA*, C. 5, İstanbul 1994, s. 490-491.
- ÖZEL Mustafa, “Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II”, *D.E.Ü.İ.F.D.*, S. XVI (2002), s. 109-148.
- YETİŞ Kazım, “Belâgat (Türk Edebiyatı)”, *TDVİA*, C. 5, s. 384-387.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

_____ Kazım, *Talîm-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, AKM Yay., Ankara 1996.

YİĞİTOĞLU Osman, *Bereketzâde İsmail Hakkı (1851-1918) ve Anılarına Göre Son Dönem Osmanlı Toplumunu*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008